

INLEIDING

Het is mogelijk de *Cyropedie* te lezen zonder achtergrondkennis en je te verbazen over de prestaties van Cyrus de Grote die Xenophon beschrijft. Dan is het een lezenswaardige biografie en kun je Cyrus bewonderen omdat hij in korte tijd een groot rijk stichtte en er een geheel van wist te maken. De *Cyropedie* wordt nog steeds aangehaald als handboek voor leiderschap, waar nuttige adviezen uit te halen vallen voor (toekomstige) leiders.

Bij het lezen kun je echter ook tot de conclusie komen dat Cyrus zo goed en knap is dat het bijna te mooi is om waar te zijn. En dat is het ook. De *Cyropedie* is namelijk niet een biografie die het leven van Cyrus vanaf zijn vroege jeugd tot zijn dood conform de feiten beschrijft. Xenophon schreef het werk met een bedoeling; de leeservaring krijgt meer diepte als je de achtergrond van Xenophon kent en weet wat hij met het boek beoogde. Cyrus noch de Perzen zijn waarheidsgetrouw beschreven. De goden en religieuze gebruiken zijn Grieks, niet Perzisch, en de beschreven staatsinrichting is geënt op de situatie in Sparta. De Grieken kenden de geschiedenis van Cyrus uit de *Historiën* van Herodotus en zullen dus gemerkt hebben dat Xenophons weergave daarvan afwijkt. In de *Cyropedie* worden Cyrus en zijn prestaties geïdealiseerd om de Grieken een spiegel voor te houden van hoe vorsten en volkeren zich ten opzichte van elkaar dienen te gedragen. Daarnaast schemeren Xenophons eigen achtergrond, ervaringen en interesses in het verhaal door.

Xenophon

Leven. Xenophon was Athener van geboorte en leefde ongeveer van 430 tot 355 v.Chr. Zijn familie was betrekkelijk welgesteld. Hij maakte deel uit van de aristocratie en was lid van de cavalerie. De politieke situatie van zijn tijd had grote invloed op zijn leven. Hij werd volwassen tijdens de Peloponnesische Oorlog tussen Athene en Sparta en hun beider bondgenoten (431–404). Met hulp van de

Perzen (onder leiding van Cyrus de Jongere, te onderscheiden van de oudere Cyrus de Grote die het onderwerp van de *Cyropedie* is) dwong Sparta de Atheners tot overgave; deze ontwikkeling droeg bij aan de vestiging van een oligarchie in Athene, de Dertig. Dezen voerden een antidemocratisch schrikbewind. In 403 kwamen de Dertig ten val en werd de democratie hersteld. Op grond van zijn aristocratische achtergrond voelde Xenophon zich meer verwant met een oligarchische staatsvorm en met de Spartanen dan met de Atheense democratie. Hij verkeerde in deze periode in de vriendenkring van de filosoof Socrates.

In 401 werd Xenophon door zijn vriend Proxenus overgehaald om mee te gaan met een Grieks huurlingenleger om Cyrus de Jongere bij te staan in een poging diens broer Artaxerxes van de troon te stoten. In de slag bij Cunaxa waren Cyrus' troepen weliswaar te sterk voor Artaxerxes, maar Cyrus zelf sneuvelde. Bij de daarop volgende onderhandelingen met de Perzen over hun positie werden de Griekse officieren, onder wie ook Proxenus, gevangengenomen en geëxecuteerd; de tienduizend huursoldaten bleven zonder bevelvoerder achter. Xenophon drong er bij hen op aan zich niet in Perzië te vestigen maar het heft in eigen hand te nemen en terug naar huis te trekken, een tocht van meer dan duizend kilometer. Hij werd zelf als een van de aanvoerders gekozen en slaagde erin het leger weer naar Griekenland te brengen. Deze tocht beschreef hij in de *Anabasis*. Bij terugkeer in Griekenland (399) bleek zijn vriend Socrates ter dood veroordeeld te zijn, omdat hij geen eerbied voor de goden zou hebben en de jeugd zou bederven. Daarnaast was er in de nieuw gevestigde democratie weinig ruimte voor een aristocraat als Xenophon.

Met de overgebleven troepen sloot hij zich aan bij de Spartanen. Hij streed aan hun kant tijdens veldtochten in Klein-Azië en later ook in de Korinthische oorlog (395–394), onder leiding van Agesilaus, tegen een Grieks bondgenootschap van Thebe, Argos, Korinthe en Athene. Intussen was hij door de Atheners tot banneling verklaard. Xenophon kreeg van de Spartanen een landgoed in Scyllus, in de buurt van Olympia. Daar leefde hij twintig jaar (390–371) met zijn vrouw en twee zonen als herenboer en schreef hij bijna al zijn boeken. In 371 verloor Sparta in een oorlog met Thebe het gebied waarin

Scyllus lag en kon Xenophon er niet langer blijven. Hoewel Athene hem, toen de relatie met Sparta verbeterd was, amnestie had verleend en zijn ballingschap had opgeheven, wilde Xenophon daar niet meer terugkeren en gaf hij er de voorkeur aan zich in Korinthe te vestigen. Daar stierf hij rond 355.

Werken. Xenophon heeft boeken in verschillende genres geschreven. Historische werken zijn de *Hellenica*, een geschiedschrijving van Griekenland tussen 411 en 362, en de *Anabasis*, over de tocht van de tienduizend huursoldaten naar het binnenland van Perzië en hun terugtocht. In zijn filosofische werken speelt Socrates de hoofdrol: *Apologie* (Socrates' verdediging in zijn eigen proces), *Memorabilia* (fictieve dialogen over uiteenlopende onderwerpen), *Symposium* (gesprekken op een feest waar Socrates bij aanwezig was), *Oeconomicus* (adviezen van Socrates over het voeren van een huishouden en het gezinsleven) en *Hiero* (een dialoog over tirannie). Xenophons interesse in bestuur en politiek blijkt niet alleen uit de *Hiero*, maar ook uit *De staat van de Spartanen* (een beschrijving van de staatsinrichting van Sparta) en de *Poroi*, een betoog over de Atheense staatsinkomsten en hoe die te verhogen zijn. Ook schreef hij een aantal praktisch gerichte boeken, over de jacht (*Cynegeticus*), het houden en verzorgen van paarden (*Peri hippikes*) en de taken van een cavalerieofficier (*Hipparchicus*). Zijn bewondering voor Sparta komt niet alleen tot uiting in *De staat van de Spartanen*, maar ook in de *Agesilaus*, een lofrede na het overlijden van deze Spartaanse koning met wie Xenophon intensief heeft opgetrokken.

In de *Cyropedie* komen vrijwel al deze genres terug: het pretendeert een historische biografie te zijn (over de onnauwkeurigheden daarbij, zie hieronder), sommige dialogen en filosofische discussies hebben een socratisch karakter, de beschreven staatsinrichting van de Perzen is die van Sparta, verspreid in de *Cyropedie* komen adviezen over jagen, paardrijden en het leiden van de cavalerie prominent naar voren, en vrijwel het hele werk is een lofrede op Cyrus de Grote. Xenophons kennis van strategie en tactiek zoals we die kennen uit de *Anabasis* komt ook in de *Cyropedie* uitgebreid terug. De *Cyropedie* is dan ook niet onder één specifiek genre te scharen en

combineert geschiedschrijving met filosofische, opvoedkundige en morele uitweidingen en met romantische fictie. Dat alles met als doel (toekomstige) leiders een ideaal politiek model voor te houden.

Cyrus de Grote

Cyrus de Grote leefde in de zesde eeuw voor Christus. Zijn geboortejaar is niet precies bekend. Wel weten we dat hij in 559 zijn vader Cambyses als koning van Perzië opvolgde en overleed in 530. Het geslacht van de Achaemeniden waartoe hij behoorde, heerste al een aantal generaties over het gebied van Perzië, dat een vazalstaat van Medië was; Cyrus' moeder Mandane was de dochter van de Medische koning Astyages.

Veel informatie over Cyrus en zijn opkomst lezen we in de *Historiën* van Herodotus (boek I). Astyages had naar aanleiding van een droom dat Mandane zijn hele rijk zou onderplassen, besloten haar niet aan een Meed uit te huwelijken, maar aan Cambyses van Perzië, die als vreedzaam bekendstond en die hij door zijn lagere positie als minder bedreigend beschouwde. Naar aanleiding van een tweede droom, dat het kind van Mandane in de vorm van een wijnstok heel zijn rijk zou overwoekeren, gaf hij opdracht de baby te vermoorden. De herder die daar via een vertrouweling de opdracht toe kreeg, hield het kind zelf en voedde het op. Op tienjarige leeftijd gaf Cyrus in een spel met andere jongens blijk van zijn leiderschap en werd hij naar Astyages gebracht, die hem herkende en terugstuurde naar zijn ouders in Perzië. Harpagus, de vertrouweling die de opdracht had gekregen het kind te doden, werd gestraft doordat zijn zoon door Astyages werd vermoord en bij een feestmaal als vleesgerecht aan Harpagus werd opgediend. Uit wrok daarover zette Harpagus Cyrus later aan tot een staatsgreep tegen Astyages. Doordat Astyages een hardvochtig heerser was, liepen ook veel andere Meden over naar Cyrus. Zo breidde Cyrus zijn heerschappij uit naar Medië.

Daarna onderwierp Cyrus met hulp van Harpagus Lydië en Klein-Azië en vervolgens trok hij op tegen Babylon. Dwars door deze sterk ommuurde stad stroomde de Eufraat. Een belegering zou te lang duren, omdat de Babyloniërs grote voorraden hadden aangelegd en het dus lang konden uithouden. Cyrus liet het water van de Eufraat

afvoeren langs een nieuw gegraven kanaal, waardoor soldaten via de drooggevalen bedding de stad in konden. Zo kreeg hij de stad in handen. Nadat hij zich meester had gemaakt van het gebied van Babylon, Assyrië, Syrië en Palestina, wilde Cyrus de Massageten verslaan, een volk ten oosten van de Kaspische Zee, maar in gevecht met hen sneuvelde hij.

In het algemeen stond Cyrus bekend als een tolerant heerser, met respect voor de religies en gewoonten van de volkeren die hij aan zijn rijk toevoegde. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Cambyses II, die wispelturig en achterdochtig was en nauwelijks verdere veroveringen tot stand bracht; zijn jongere broer liet hij doden, omdat die veel populairder was en een bedreiging vormde voor zijn heerschappij.

De Cyropedie

Tekst. De tekst van de *Cyropedie* is bekend uit negen handschriften uit de twaalfde tot en met de vijftiende eeuw en een aantal fragmenten. De oudst gedrukte editie van de *Cyropedie* is een versie in het Latijn van Francisco Philelphus uit 1474. De eerste Griekse teksteditie stamt uit 1516 en werd gepubliceerd door boekdrukkerij Giunta in Florence. Sinds 1516 zijn er ongeveer vijftien edities verschenen. De meest recente uitgaven zijn die van Teubner (1912, 2e editie 1968), Loeb (1914, met een bibliografisch addendum 1983) en Budé (1971–1978).

In de loop van de tijd zijn er vier vertalingen in het Nederlands uitgebracht:

- *Cyropædia Xenophontis. Dat is, Het leven ende de onderwij-singhe van Cyrvs dies naems de eerste, coninck van Persien*, vert. Adam van Zuylen van Nyevelt, 1592;
- *Cyropædia of Historie van Cyrus*, 2 dln., 1730 (herdruk 1745), vert. Hendrik Maronier, Rotterdam 1745;
- *Cyropedie, of over de opvoeding en het leven van den ouden Cyrus*, vert. Jan ten Brink, Amsterdam 1813;
- *Kyros de Grote. De vorming van een vorst*, vert. John Nagelkerken, 's Hertogenbosch 1999 (opnieuw uitgebracht als *De vorming van Kyros de Grote*, Eindhoven 2021).

Mijn vertaling komt nogal snel na de heruitgave van Nagelkerken. Deze samenloop was niet voorzien toen ik aan dit project begon, maar is geen reden het te laten vallen. Het laat zien dat de *Cyropedie* nog steeds een interessante tekst is, die een vertaling waard geacht wordt. Het biedt lezers ook de kans te kiezen: voor de politiek-filosofische insteek die Nagelkerken in zijn inleiding kiest, of de meer literaire invalshoek in die van mij.

Het verhaal. Aan het begin van het boek zet Xenophon uiteen wat zijn reden is om de *Cyropedie* te schrijven. Het is hem opgevallen dat overal ter wereld mensen en volkeren ontevreden zijn over hun leiders en weigeren te gehoorzamen. Hij kent maar één voorbeeld van een vorst die een groot rijk stichtte en in staat was het gedurende langere tijd te besturen zonder dat zijn onderdanen in opstand kwamen. Dat was Cyrus de Grote. In zijn boek wil Xenophon onderzoeken wat er bijzonder was aan Cyrus' opvoeding en aanpak. Het verhaal begint bij de jonge jaren van Cyrus die volgens de Perzische wetten wordt opgevoed. Deze opvoeding is in feite een beschrijving van de Spartaanse aanpak, met een sterke nadruk op discipline en doorzettingsvermogen. Tijdens zijn jeugd brengt hij een aantal jaren in Medië door bij Astyages, zijn grootvader van moeders zijde. In contrast met de Perzen worden de Meden neergezet als verwijfd en op luxe gericht. Als de Meden een aantal jaren later door de Assyriërs en hun bondgenoten worden bedreigd, vragen ze de Perzen om hulp. Cyrus krijgt het commando over de toegezegde Perzische troepen en gaat op weg, uitgeleide gedaan door zijn vader, die hem onderweg nuttige adviezen meegeeft.

Zodra de Perzische troepen bij Cyaxares, op dat moment de koning van de Meden, aankomen en duidelijk wordt dat de vijanden over veel meer troepen beschikken, zet Cyrus een grote reorganisatie van het leger in gang. Daarnaast probeert hij het aantal bondgenoten te vergroten, bijvoorbeeld door de afvallige Armeniërs te dwingen zich weer bij de Meden aan te sluiten. Door Cyrus' grootmoedigheid tegenover de rebelse koning worden de Armeniërs enthousiaste bondgenoten. Vervolgens slaagt Cyrus erin de Armeniërs te verzoenen met hun burens, de Chaldeeërs, tot tevredenheid van beide

partijen. Het leger is intussen goed getraind en hoewel het kleiner is dan dat van de Assyriërs en hun bondgenoten, willen Cyrus en Cyaxares een treffen forceren. Op die manier kunnen de troepen zien wat de opbrengst is van hun exercities en discipline. De Meden en Perzen weten de vijanden te overrompelen en drijven de tegenstanders terug hun kamp in.

Die nacht gaan de Assyriërs en hun bondgenoten ervandoor, waardoor de Meden en Perzen het kamp de volgende dag in bezit kunnen nemen. De Perzen dringen er bij Cyrus op aan de achtervolging in te zetten, nu ze psychologisch in het voordeel zijn, maar de Perzen hebben geen paarden. Daarvoor zijn ze afhankelijk van de Meden. Cyaxares zelf wil niet mee omdat hij aan een feestmaal zit te genieten van de overwinning, maar als er Meden zijn die met Cyrus mee willen mag dat van hem. Voordat Cyrus op weg gaat, bieden de Hyrcaniërs, die zich willen losmaken van hun Assyrische overheersers, zich aan als gids en bondgenoot. Aangekomen bij het nieuwe kamp van de Assyriërs drijven ze iedereen op de vlucht. Cyrus neemt het kamp in met alle voorraden en bedienden. Terwijl de Meden zich wijden aan de achtervolging, regelen de Perzen de zaken in het kamp, maar ze zijn gefrustreerd dat ze zelf geen actieve rol kunnen spelen. Cyrus stelt voor dat de Perzen gebruikmaken van de buitgemaakte paarden en ook zelf leren paardrijden. Hij belooft de bewoners van de streek dat ze ongestoord het land kunnen blijven bewerken als ze hun wapens overgeven, en hij stuurt een bode naar de Perzen met het verzoek meer troepen ter versterking te sturen.

In de daaropvolgende periode breidt Cyrus het aantal bondgenoten uit. Gobryas, een oudere Assyriër, biedt zich aan. Zijn zoon is door de Assyrische koning vermoord en hij hoopt dat Cyrus hem wil helpen genoegdoening te krijgen. Later sluit ook Gadatas zich aan, die eveneens slecht behandeld is door de Assyrische koning. Met hulp van Gadatas neemt Cyrus een grensfort in en voegt hij niet alleen het leger van Gadatas, maar ook een aantal naburige volkeren toe als bondgenoten.

Onderdeel van de buit is Panthea, een mooie vrouw uit Susa, die voor Cyrus zelf bestemd is. Om zich niet onnodig van zijn werk te laten afleiden vraagt Cyrus zijn vriend Araspas haar te bewaken.

Araspas wordt na enige tijd zo verliefd op Panthea dat hij haar lastigvalt en zij bij Cyrus haar beklag doet. Cyrus benut deze situatie door Araspas zogenaamd te laten vluchten voor zijn toorn, maar in werkelijkheid als spion naar de Assyriërs te sturen. Panthea's man Abradatas, die tijdens haar gevangenneming in het buitenland was, wordt uitgenodigd zich aan te sluiten bij Cyrus en geeft aan die uitnodiging gehoor.

Cyrus vraagt Cyaxares naar zijn kamp te komen om te zien wat hij tot stand gebracht heeft. Cyaxares is bij aankomst niet blij met het resultaat, omdat hij zich door zijn jongere neef overvleugeld voelt, maar hij kan uiteindelijk alleen maar toegeven dat Cyrus niets verkeerd heeft gedaan. Hij wordt gepaaid met de mooiste vrouwen en sieraden die de Meden hebben buitgemaakt.

Daarna maakt Cyrus plannen voor een vervolg van de campagne tegen de Assyriërs. Hij bereidt belegeringswerktuigen en een nieuw type strijdagens voor, spreekt zijn troepen moed in en werkt de opstelling van zijn troepen uit, ter voorbereiding op de aanstaande veldslag.

De grote veldslag wordt in detail beschreven. Cyrus behaalt de overwinning, achtervolgt Croesus, de aanvoerder van de bondgenoten van de Assyriërs, die met zijn troepen naar Sardes is gevlucht, en neemt hem gevangen. Bij het overwinningfeest mist Cyrus Abradatas en hoort hij dat deze in de strijd gesneuveld is. Hij snelt naar Panthea die rouwt bij Abradatas' graf, maar kan niet voorkomen dat zij de hand aan zichzelf slaat. Vervolgens gaat hij op weg naar Babylon, de hoofdstad van Assyrië, om de beslissende slag toe te brengen. Onderweg daarnaartoe onderwerpt hij de volkeren die hij passeert, waardoor zijn troepenmacht snel in omvang toeneemt. Bij Babylon aangekomen merkt hij dat de stad op een belegering voorbereid is, maar hij slaagt erin de stad door een list in te nemen. Cyrus doodt de koning en installeert zich in Babylon.

Cyrus organiseert zijn rijk naar het model van de militaire bevelsstructuur, waardoor informatie en opdrachten efficiënt kunnen worden doorgegeven. Hij blijft benadrukken dat leidinggevend in alles het goede voorbeeld moeten geven. Hij bindt mensen aan zich door het uitdelen van gunsten en geschenken, maar ook door het op-

zetten van een systeem van informanten die als ‘oren en ogen van de koning’ dienen. Als voorbeeld van de wijze waarop Cyrus de bevolking ontzag wil inboezemen beschrijft Xenophon in detail hoe Cyrus de eerste keer een processie organiseert.

Als alles in Babylon goed geregeld is, keert Cyrus terug naar Perzië. Op weg daarnaartoe biedt Cyaxares hem zijn dochter aan als bruid. In Perzië wordt het bevelhebberschap van Cyrus bevestigd. Ook komen zijn vader Cambyses en Cyrus met het Perzische volk overeen dat Cyrus, als Cambyses overlijdt, de troon zal bestijgen.

Cyrus gaat weer naar Babylon om zijn rijk vandaaruit te besturen. Hij stelt satrapen aan als gouverneur over de verschillende volkeren en regelt het toezicht en de informatievoorziening. Daarna voert hij een aantal nieuwe expedities uit, met als resultaat een rijk van de Zwarte Zee tot aan Ethiopië, en van Cyprus en Egypte tot aan de Indische Oceaan. Na een lang leven wijst hij op zijn sterfbed de oudste van zijn twee zonen aan als troonopvolger.

Het laatste hoofdstuk beschrijft hoe het goede voorbeeld en de discipline waar Cyrus zoveel belang aan hechtte, na zijn dood verloren gaan.

Stijl en genre. Over stijl en genre van de *Cyropedie* zijn in recente literatuur veel nuttige inzichten te vinden. In de bibliografie heb ik de bijdragen genoemd die ik benut heb. Per onderdeel verwijs ik naar de werken die het meest relevant zijn en waar geïnteresseerden voor verdere verdieping terecht kunnen.

Xenophon weet zijn lezers te boeien door het verhaal aanschouwelijk te maken: hij maakt veelvuldig gebruik van dialogen, brengt scènes tot leven door ze in detail te beschrijven (bv. de processie in 8.3 en de overgave van de Armeense koning in 2.4–3.1) en laat een aantal personages regelmatig in het verhaal terugkomen zodat ze herkenbare individuen worden (zoals de officieren Chrystantas en Hystaspas en de man die zich voordoeft als een familielid om in Cyrus’ gezelschap te mogen verkeren). Deze levendige stijl is effectiever dan een didactisch of filosofisch exposé om de boodschap over te brengen hoe een ideale vorst zich gedraagt: een chronologisch verhaal is gemakkelijker te begrijpen, aangenamer om te lezen en

beter te onthouden. Deze nieuwe en vlotte stijl is door de jaren heen aantrekkelijk gebleken voor jonge politiek geïnteresseerde lezers. Zie de artikelen van Field en Stadter over deze stijlkenmerken.

De verhalende stijl zien we overal in de *Cyropédie*. Vrijwel alle scènes staan direct ten dienste van het inhoudelijke verhaal over de opkomst van Cyrus, zoals de redenen waarom Gobryas en Gadatas zich bij hem aansluiten, en de anekdotes in de verschillende tafelgesprekken die Cyrus met zijn officieren voert over hoe de soldaten zich (moeten) gedragen. Het verhaal over de Pers Pheraulas en een jonge Saciër staat daar wat losser van. De arme Saciër wil graag rijk worden, terwijl Pheraulas al zijn bezit maar lastig vindt: iedereen wil wat van hem en het kost hem veel kopzorgen. Ze besluiten dat de Saciër alle bezittingen van Pheraulas krijgt en beheert en Pheraulas daarmee onderhoudt. Die krijgt daardoor de tijd om te doen waar hij goed in is en wat hij het liefste doet, namelijk voor zijn vrienden zorgen (8.3). Deze scène past goed bij de opvatting van Cyrus over rijkdom, die we ook terugzien in zijn gesprek met Croesus (8.2): grote hoeveelheden geld en kostbaarheden bezorgen je veel last. Je kunt je rijkdom beter gebruiken door er vrienden mee te helpen, want op die manier kun je altijd een beroep op hen doen en worden zij in feite je schatkamers.

Het uitgebreidste verhaal is dat van Panthea en Abradatas. Dit onderdeel van de *Cyropédie* wordt soms omschreven als de eerste Griekse roman, omdat het kenmerken van de latere hellenistische romans heeft: de geïdealiseerde personages, de verwickelingen waardoor de geliefden tijdelijk van elkaar gescheiden maar ook weer verenigd worden, een actieve rol voor het vrouwelijke personage. Alle ingrediënten van latere romans zien we in het verhaal van Panthea en Abradatas: religie, moraliteit, spanning, geweld, seks, sentimentaliteit, helden en schurken. Anders dan in de hellenistische roman komt Abradatas pas halverwege het verhaal in beeld en is er geen happy end. Een andere afwijking van de latere romans is dat Xenophon het verhaal niet als geheel, maar in losstaande episoden beschrijft: (1) Panthea's gevangenneming en de opdracht aan Araspas haar te bewaken (5.1), (2) Araspas wordt weggestuurd zogenaamd om de toorn van Cyrus te ontvluchten, terwijl Abradatas

wordt uitgenodigd zich bij Cyrus te voegen en met Panthea wordt herenigd (6.1), (3) het afscheid tussen Panthea en Abradatas voor de slag met de Assyriërs (6.4), en (4) de dood van Abradatas waarna Panthea bij het graf de hand aan zichzelf slaat (7.3). Voor een uitgebreidere bespreking van de roman-kenmerken van de *Cyropedie* zie de artikelen van Due en Reichel.

Xenophon speelt met de tijd in de zin dat sommige episodes uitgebreid beschreven worden, zoals de wijze waarop het leger de nieuwe strijdmethode oefent (2.1–3) en de voorbereiding van de veldslag tegen de Assyriërs (6.1–4), terwijl hij op andere momenten een lange periode met grote streken neerzet, zoals Cyrus' jongentijd in Medië (1.4), alle veroveringen na de slag bij Babylon (8.6) en de laatste periode van zijn leven (8.7). Soms is hij heel precies in zijn tijdsaanduidingen en beschrijft hij wat er van dag tot dag gebeurt, zoals vier dagen in de slag met de Assyriërs (6.4–7.3), maar meestal houdt hij het algemeen.

De geografische aanduidingen zijn ook nogal globaal, mogelijk om het de lezer niet te moeilijk te maken. Het grote verschil dat Xenophon aanbrengt tussen Perzië en Medië klopt niet met de werkelijkheid. Xenophon overdrijft het om te beargumenteren dat het ruige en harde Perzië sterkere mensen voortbrengt, terwijl de vruchtbaarheid van Medië leidt tot verwijfdheid en luxe.

Ook met de historische werkelijkheid neemt Xenophon het niet altijd even nauw. Herodotus is een betrouwbaarder bron, want deze heeft de pretentie de geschiedenis voor vergetelheid te bewaren, maar verpakt zijn boodschap subtiel, terwijl Xenophon primair een boodschap wil overbrengen en het geschiedverhaal daaraan aanpast. Als we de *Cyropedie* vergelijken met de *Historiën* van Herodotus, zien we bijvoorbeeld dat het samengaan van Medië en Perzië niet zo vreedzaam, op uitnodiging van Cyaxares, totstandkomt als Xenophon beschrijft en dat Cyaxares niet eens bestaan heeft. Volgens Herodotus werd Egypte niet door Cyrus, maar door zijn zoon Cambyses veroverd en sneuvelde Cyrus in de strijd met de Massageten, niet op vredige wijze als een oud en wijs man.

Duidelijk is dat Xenophon voor een deel niet de Perzische, maar de Griekse werkelijkheid beschrijft: de opvoeding en staatsinrichting

van de Perzen zijn die van Sparta (1.2) en de goden en de daarbij horende elementen zoals het brengen van offers en het lezen van voortekenen zijn Grieks. De enige verwijzing naar Perzische religieuze gebruiken vinden we in de passage waar Cambyses Cyrus als zijn opvolger aanwijst en de daarbij horende verplichtingen benoemt (8.5). De vrijheid van spreken en gelijke rechten voor de wet passen niet bij de Perzische staatsinrichting, maar bij die van Athene (1.3.10 en 1.3.18). Dat geldt ook voor de betaalde leermeester in oorlogvoering die Cyrus had (1.6), wat een gebruikelijke praktijk in Athene was, maar niet in Perzië. Daar werden de jongemannen immers opgeleid door de ouderen (1.2). Voor de onnauwkeurigheden die Xenophon zich permitteert zie Bichler, Gera, Miller en Sancisi-Weerdenburg.

Hoewel Xenophon ons een ideaalbeeld schetst en de historie in zijn beschrijvingen geweld aandoet, zien we aan de andere kant wel degelijk pogingen verbindingen met de werkelijkheid te leggen. Dat gebeurt niet alleen doordat de inleiding (1.1) en de epiloog (8.8) de situatie ten tijde van Xenophon zelf beschrijven, maar ook door het veelvuldig gebruik in de tekst van de woorden καὶ νῦν ἔτι ('ook nu nog') om aan te duiden dat bepaalde Perzische gewoonten nog steeds gelden. Concrete voorbeelden daarvan, zoals de kledingregels en de hoge schoenen die zowel Perzen als Meden bij de processie dragen (8.3), kon Xenophon waarschijnlijk uit eigen observatie noteren, dankzij zijn tocht door Perzië (*Anabasis*).

Verskillende commentatoren hebben gewezen op de Socratische invloeden in de *Cyropedie* (Van den Berg, Dorion en Gera). Een sprekend voorbeeld is het gesprek tussen vader en zoon, waarin Cambyses Cyrus stapsgewijs tot inzichten laat komen over de beste voorbereiding als opperbevelhebber (1.6). Socratisch is ook het belang van gematigdheid en zelfbeheersing en de stelling dat niet de gemakkelijke, maar alleen de inspannende weg leidt naar het ware geluk en het ware genot, die je pas in de toekomst zult bereiken (Xen. *Mem.* 2.1.28). Cyrus verwijst hier in zijn speeches regelmatig naar (1.5.9, 3.3.8, 7.5.80). Daarnaast is er de parallel tussen *Cyr.* 1.6.22 en *Mem.* 3.3.8 e.v., waarin Xenophon bij monde van Cambyses respectievelijk Socrates betoogt dat de beste manier om deskundig over te komen

is door daadwerkelijk beter te zijn dan anderen. In beide teksten adstrueert hij dat met overeenkomstige voorbeelden uit verschillende beroepen, zoals artsen, stuurliu en boeren.

De hele *Cyropedie* zit vol met dergelijke wijze raadgevingen. Dat past bij de opzet die Xenophon in de inleiding formuleert: een verklaring van Cyrus' succes als leider, en daaruit voortvloeiend adviezen hoe andere leiders dat succes kunnen navolgen. Om die reden heeft het laatste hoofdstuk velen verbaasd: wat is de functie ervan. Sommigen betwijfelen zelfs of het authentiek is (zie voor deze discussie Field, Flower, Gera, Sage, Sancisi-Weerdenburg en Tatum): het is nogal een anticlimax dat het Perzische rijk direct na Cyrus' dood uiteenviel, doordat zijn twee zonen ruzie met elkaar kregen, en dat de Perzen alle normen voor goed gedrag die Cyrus introduceerde, in Xenophons tijd aan hun laars lappen. Volgens de een benadrukt dit einde door het contrast het positieve beeld van Cyrus en zijn rijk, terwijl de ander stelt dat het juist iets zegt over het negatieve karakter van Cyrus' heerschappij. Een interessante verklaring voor het negatieve einde is de afkeer die Xenophon voelt tegenover Artaxerxes, die de Griekse generaals, inclusief Xenophons vriend Proxenus, na de slag bij Cunaxa verraadt en laat ombrengen (zie de levensbeschrijving van Xenophon): zo trouweloos gedragen de Perzen zich in Xenophons tijd.

Eerlijk gezegd is de korte houdbaarheid van Cyrus' heerschappij niet zo verbazend. Wat betreft zijn zonen wijst Plato (*Wetten*, 694c) er al op dat zij niet de strenge Perzische opvoeding hebben gekregen die Cyrus zelf had, maar dat ze opgroeiden als verwende prinsjes. Daarnaast leidde Cyrus' systeem eerder tot afgunst en haat dan dat het rechtvaardigheid bevorderde. Men kan daarbij niet alleen wijzen op het verklikkersysteem (via 'de oren en ogen van de koning'), maar ook op Cyrus' inspanningen om de machtige edelen die leiders van cavalerie- of infanterietroepen waren, meer vriendschap voor hem te laten koesteren dan voor elkaar (8.1). Hij doet dat met het oog op zijn persoonlijke veiligheid, maar het heeft tot gevolg dat hij zelf het enig gemeenschappelijke punt is, zonder onderlinge relaties tussen de mensen om hem heen en zonder loyaliteit aan het rijk als geheel. Geen wonder dat alles in elkaar stort als Cyrus wegvalt.

Doorwerking. Al in de klassieke oudheid betuigden Xenophons tijdgenoot Plato (*Wetten*, 693d–694b) en Aristoteles (*Pol.* 1285b20) hun instemming met de wijze waarop Cyrus de Grote zijn heerschappij uitoefende. Hoewel Plato de republiek een betere staatsvorm vindt, zegt hij bij monde van Socrates wel dat de monarchie onder Cyrus een goede mix kende van eensgezindheid, wijsheid en vrijheid, evenals de oorspronkelijke vorm van democratie in Athene. Daardoor waren deze twee staatsvormen de ‘moeders’ van alle andere. Aristoteles definieert een deugdzaam koningschap als het bestieren van een huishouding die bestaat uit steden en volkeren, wat overeenkomt met de wijze waarop Cyrus over zijn onderdanen heerst. Xenophon vergelijkt een goede koning immers met een goede vader (8.1.1, 8.2.9, 8.8.1) en een goede herder (8.2.14). Voor nader commentaar op de wijze waarop Cyrus zijn heerschappij invulde, zie Newell, Noël en Tatum.

Zoals gezegd had Xenophon een educatief doel met de *Cyropédie*, en velen hebben zich er door laten inspireren: van Alexander de Grote, via Cato, Cicero en Scipio in de Romeinse tijd, naar Machiavelli (1469–1527) en Elizabeth I (1533–1603), tot (potentiële) leiders in onze tijd.

De *Cyropédie* wordt wel omschreven als een vorstenspiegel, een educatief literair werk waarin een vorst van advies wordt voorzien. Die van Xenophon was (een van) de eerste en werd in de klassieke oudheid gevolgd door vorstenspiegels van Aristoteles, Cicero, Seneca en Plinius, en in de renaissance door spiegels van Erasmus (*Institutio*, 1516) voor de jonge koning van Spanje, de latere keizer Karel V, en Machiavelli (*Il Principe*, 1513) voor Lorenzo II de’ Medici. Terwijl vorstenspiegels in het algemeen een ideale wereld beschrijven, met de normen en waarden waar een vorst zich aan dient te houden, beschrijft Machiavelli in *Il principe* geen ideale, maar een realistische wereld, waarin het doel de middelen heiligt. Machiavelli benadrukt herhaaldelijk zijn bewondering voor Cyrus. Zijn eigen verhandeling is echter geen utopische beschrijving maar een pragmatisch advies, met als hoofdlijn het pleidooi om alle handelingen af te wege tegen het doel, namelijk de macht te verkrijgen of te behouden. Het verschil tussen Machiavelli en Xenophon is misschien

niet zo zwart-wit: Xenophon plaatst Cyrus steeds in een zo gunstig mogelijk daglicht, maar ook Cyrus wordt er door zijn vader op gewezen dat je tegenover vijanden bedrieglijk en listig mag, zelfs moet zijn (1.6.27–40), en ook Cyrus' doel is zijn macht uit te breiden en te behouden.

In de tijd van Machiavelli stond Xenophon, naast Plato, Aristoteles en Cicero, in hoog aanzien als autoriteit in het denken over goede staatsvormen. Xenophon werd in het bijzonder geprezen doordat hij zowel actieve als beschouwende kwaliteiten had: hij was immers zelf bevelhebber geweest voordat hij zich op het schrijven toelegde. Dat paste goed bij de behoefte aan pragmatisch leiderschap. Machiavelli vond het ook een voordeel dat Xenophon een heerser en een staatsvorm beschreef die werkelijk bestaan hadden, terwijl Plato en Aristoteles het bij abstracties hielden.

Ook recent zien we pogingen in de *Cyropedie* adviezen te vinden voor goed leiderschap. Zo verscheen in 2006 een eigenzinnige vertaling van de hand van Hedrick. Hij zet het boek om naar de ik-vorm en laat Cyrus zelf aan het woord. Elk hoofdstuk geeft hij een advies als titel, zoals 'Seize the Unexpected Opportunity' en 'When Possible, Include Your Allies in Your Deliberations'. Op de achterflap wordt het boek aangeraden voor 'executives, managers, and military officers' en als blurb wordt het aanbevolen als nog steeds het beste boek over leiderschap. Het is daarom niet verbazend dat Feloni (2014) daaruit een compacte versie destilleerde voor hedendaagse managers: '14 Leadership Lessons From The Ancient Book That Inspired Machiavelli'. Met adviezen als 'Learn from the failures of those who came before you' en 'When giving orders, be brief and to the point' zit je vast wel goed, maar zijn we intussen wel ver afgedreven van Xenophons geschrift. Voor wie zich naast de adviezen ook in de achtergrond ervan wil verdiepen, is deze nieuwe vertaling hopelijk een goede ingang.

Over deze vertaling

Om de tekst toegankelijk te maken voor lezers zonder kennis van de Griekse oudheid, heb ik, waar dat nodig leek, noten ter verduidelijking toegevoegd. De noten zijn in het algemeen afkomstig uit over-

zichtswerken zoals de Oxford Classical Dictionary en Wikipedia, tenzij anders vermeld. Aan het eind van de vertaling zijn een namen- en begrippenlijst en een kaart van het Midden-Oosten opgenomen. Voor de namen van personen, plaatsen en landen heb ik de verlatijnste vormen aangehouden, tenzij een naam inmiddels zo in het Nederlands is ingeburgerd dat de Taalunie een andere vorm adviseert (zoals Fenicië en Frygië).

Tot slot wil ik Hero Hokwerda en Annette Harder bedanken voor hun gedetailleerde commentaar op eerdere versies; daar is de tekst ontegenzeggelijk beter van geworden.

Bibliografie

Berg, B. van den (2014). De moraal van het verhaal: Heracles als filosofisch rolmodel in de Socratische traditie. *Lampas* 47 (4), 356–368.

Bichler, R. (2020). Cyropaedia – ‘Historical Space’ and the Nations at the Fringes of the Oikumene. In: Jacobs, B. (ed.), *Ancient information on Persia re-assessed: Xenophon’s “Cyropaedia”*. *Proceedings of a conference held at Marburg in honour of Christopher J. Tuplin, December 1–2, 2017. Classica et Orientalia* 22 (73–104), Wiesbaden.

Dorion, L.-A. (2020), Cyrus and Socrates: Two Models on an Equal Footing? In: Jacobs, B. (ed.), *Ancient information on Persia re-assessed: Xenophon’s “Cyropaedia”*. *Proceedings of a conference held at Marburg in honour of Christopher J. Tuplin, December 1–2, 2017. Classica et Orientalia* 22 (45–72), Wiesbaden.

Due, B. (1996). Xenophon of Athens: the *Cyropaedia*. In: Schmeling, G.L. (ed.), *The Novel in the Ancient World. Mnemosyne Supplements* 159 (581–599), Leiden.

Feloni, R. (2014). 14 Leadership Lessons From The Ancient Book That Inspired Machiavelli. In: *Business Insider*. Geraadpleegd 7 oktober 2021 op <https://www.businessinsider.com/lessons-from-xenophons-cyropaedia-2014-8?international=true&r=US&IR=T>.

Field, L.K. (2012). Xenophon’s *Cyropaedia*, Educating our Political Hopes, *The Journal of Politics* 74 (3), 723–738.

Flower, M. A. (2020). Xenophon’s *Anabasis* and *Cyropaedia*: a Tale of Two Cyruses. In: Jacobs, B. (ed.), *Ancient information on Persia re-assessed:*

Xenophon's "Cyropaedia". Proceedings of a conference held at Marburg in honour of Christopher J. Tuplin, December 1–2, 2017. Classica et Orientalia 22 (125–164), Wiesbaden.

Gera, D.L. (1993). *Xenophon's Cyropaedia, Style, Genre and Literary Technique*. Oxford.

Hammond, N.G.L. & Scullard, H.H. (1970). *Oxford Classical Dictionary*. Oxford.

Hedrick, L. (2006). *Xenophon's Cyrus the Great. The Arts of Leadership and War*. New York.

Miller, W. (1914). Introduction. In: Xenophon, *Cyropaedia* Vol. I (i–xvi). Oxford (geactualiseerde editie 1983).

Newell, W.R. (2012). Machiavelli and Xenophon's Cyrus: Searching for the Modern Conceptions of Monarchy. In: Mitchell, L. and Melville, Ch. (eds.), *Every Inch a King* (129–149). Leiden.

Newell, W.R. (2013). *Tyranny. A New Interpretation*. Cambridge.

Noel, M-P. (2012). Cyrus, bon roi et bon pasteur selon Xénophon (*Cyropédie* VII, 2. 13–25). In: *Troika. Parcours antiques. Mélanges offert à Michel Woronoff*. Volume 2 (191–202). Besançon (Collection ISTA, 1225).

Reichel, M. (2010). Xenophon's *Cyropaedia* and the Hellenistic Novel. In: V.J. Gray (ed.), *Xenophon. Oxford Readings in Classical Studies* (418–438), Oxford.

Sage, P.W. (1994). Dying in Style: Xenophon's Ideal Leader and the End of the *Cyropaedia*. *Classical Journal* 90, 161–174.

Sancisi-Weerdenburg, H. (1993). *Cyropaedia*, in: *Encyclopaedia Iranica*, VI/5, pp. 512–514, geraadpleegd op <http://www.iranicaonline.org/articles/cyropaedia-gr> (oorspronkelijk gepubliceerd op 15 december 1993, bijgewerkt op 6 april 2017, geraadpleegd op 5 oktober 2021).

Stadter, Ph. (2010). Fictional Narrative in the *Cyropaideia*. In: V.J. Gray (ed.), *Xenophon. Oxford Readings in Classical Studies* (367–400), Oxford.

Tatum, J. (1989). *Xenophon's Imperial Fiction: On the Education of Cyrus*. Princeton.

Vorstenspiegel (2020). In: *Wikipedia* <https://nl.wikipedia.org/wiki/Vorstenspiegel> (geraadpleegd 21 oktober 2021).